

14 Vapaa sivistystyö

14.1 Vapaa sivistystyö ja sen erityispiirteitä

Tässä artikkelissa tarkastellaan ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteutumista vapaan sivistystyön alueella oppilaitoksille suunnatun verkkokyselyn tulosten valossa. Tätä ennen luodaan katsaus vapaan sivistystyön organisaatioon ja sitä koskevaan sääntelyyn.

Suomessa vapaa sivistystyö alkoi muotoutua 1800-luvun lopun kansansivistystyöstä. Tuolloin perustettiin ensimmäiset pohjoismaisten mallien mukaiset kansanopistot maaseudun nuorison sivistystarpeita täyttämään sekä ensimmäiset työväenopistot kaupunkeihin. 1900-luvulla oppilaitosten lukumäärä kasvoi vähitellen ja saavutti huippunsa 1990-luvulla. Kansansivistystyön asema vakiintui osana kehittyvää kansalaisyhteiskuntaa. Kansanopistot, opintokeskukset, työväen- ja kansalaisopistot muodostivat kansalaisyhteiskunnan oppilaitosverkoston, joka toimii virallisen, tutkintoihin johtavan koulutusjärjestelmän rinnalla ja sitä täydentäen. Vapaa kansansivistystyö korvattiin hallintokielessä käsitteellä vapaa sivistystyö 1960-luvulla.

Vapaa sivistystyö jäsentyy toimintakenttänä osaksi aikuiskoulutuksen kenttää. Lapsille ja nuorille suunnatun koulutuksen osuus on kuitenkin lisääntynyt oppilaitoksissa 2000-luvulla. Aikaisemmista ikämäärittelyistä on luovuttu elinikäisen oppimisen nimissä. Joillakin paikkakunnilla vapaan sivistystyön oppilaitos saattaa kuitenkin olla seudun ainoa aikuisopintoja tarjoava oppilaitos, millä on merkitystä koulutuksellisen tasa-arvon toteutumisen näkökulmasta.

Vapaan sivistystyön oppilaitosmuotoja on viisi: kansalaisopisto, kansanopisto, opintokeskus, kesäyliopisto ja liikunnan koulutuskeskus.

Oppilaitoksia on nyt yhteensä 323. Vaikka lukumäärä on parhaillaan vauhdikkaasti vähenevässä muun muassa kuntien palvelurakenteen ja oppilaitosten ylläpitäjärakenteen kehittämisen myötä, kattaa verkosto ja sen opintotarjonta edelleen koko maan.

Koulutus on pääosin tutkintoon johtamaton, omaehtoista sivistystyötä. Suosituimmat oppiaineryhmät ovat käden taidot, taideaineet, kielet, musiikki, liikunta ja tietotekniikka. Vuonna 2010 opetustunteja oli 2,88 miljoonaa, joista kulttuurialan koulutusta 49 %, humanistisen ja kasvatusalan koulutusta 21 % ja sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan koulutusta 17 %. Opinnot ovat matalan kynnyksen koulutusta, sillä ne ovat kaikille avoimia. Lisäksi opintomaksut ovat pääasiassa pieniä ja koulutusta järjestetään jokaisen kotinurkilla.

14.1.1 Laki ja asetus vapaasta sivistystyöstä

Vapaan sivistystyön oppilaitosten toimintaa säätelee Laki vapaasta sivistystyöstä (21.8.1998/632), jossa määritellään muun muassa toiminnan tarkoitus ja tavoitteet. Vapaan sivistystyön tarkoitus on ”järjestää elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta”. Koulutuksen tavoitteena on ”edistää ihmisten monipuolista kehittymistä, hyvinvointia sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden toteutumista. Vapaassa sivistystyössä korostuu omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus.” (Laki vapaasta

sivistystyöstä 21.8.1998/632.) Lakia täydentää Asetus vapaasta sivistystyöstä (6.11.1998/805), jossa säädetään muun muassa ylläpitämisluvan hakemisesta, suoritteista ja yksikköhinnoista.

14.1.2 Oppilaitosmuotojen profiilit

Oppilaitosmuotojen erot perustuvat niiden laissa määriteltyyn tehtävään ja tarkoitukseen sekä toisaalta kohderyhmiin, ylläpitäjärakenteseen ja opintojen osa-/kokoaikaisuuteen. Näitä seikkoja on koottu taulukkoon 1.

Kurssimuotoinen, osa-aikainen opiskelu kuuluu kaikkien oppilaitosmuotojen tarjontaan.

Lain mukaan vapaan sivistystyön oppilaitokset voivat koulutustehtävässään painottaa myös arvo- ja aatetaustaansa, kasvatustavoitteitaan tai erityisiä koulutustehtäviään. Tämä näkyy erityisesti kansanopistojen ja opintokeskusten toiminnassa. Kansanopistoissa ja liikunnan koulutuskeskuksissa järjestetään myös ammatillista koulutusta ja kansanopistoissa perusopetusta, perusopetuksen lisäopetusta ja lukio-opetusta, joita säätelee omat lainsäädäntönsä. Kahdelle kansanopistolle on myönnetty erityisoppilaitoksen status.

Oppilaitosten toimintamuotoja, -mahdollisuuksia ja koulutustarjontaa määrittelevät myös paikalliset ja alueelliset (sivistys)tarpeet, taustayhteisön tarpeet ja resurssit, sekä maantieteellinen sijainti. Tämä tuottaa toisinaan suuria eroja yksittäisten oppilaitosten välille myös oppilaitosmuotojen sisällä.

Kullakin viidellä oppilaitosmuodolla on oma edunvalvontaa hoitava keskusjärjestönsä: Kansalaisopistojen Liitto, Suomen Kansanopistoyhdistys, Suomen kesäyliopistot, Opintokeskukset ja Urheiluopistojen Yhdistys. Ruotsinkielisen vapaan sivistystyön keskusjärjestö on Bildningsalliansen. Keskusjärjestöjen yhteistyö organisoidaan Vapaan sivistystyön yhteisjärjestön kautta.

14.1.3 Vapaan sivistystyön rahoitus

Vapaan sivistystyön rahoitus koostuu valtionrahoituksesta, ylläpitäjän maksamasta osuu-

desta ja mahdollisista opiskelijamaksuista. Valtionosuus maksetaan oppilaitoksen ylläpitäjälle. Valtionosuudesta määrätään vapaan sivistystyön laissa (Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998). Valtionosuuden määrä on kansanopistoissa, kansalaisopistoissa ja kesäyliopistoissa 57 % ja valtakunnallisissa liikunnan koulutuskeskuksissa ja opintokeskuksissa 65 % valtionosuuden laskennallisesta perusteesta. Laskennallisen perustan muodostaa suorite ja sille laskettu yksikköhinta. Suorite on kansalaisopistoissa, opintokeskuksissa ja kesäyliopistoissa opetustunti, kansanopistoissa opiskelijaviikko, valtakunnallisessa liikunnan koulutuskeskuksessa opiskelijavuorokausi ja alueellisissa liikunnan koulutuskeskuksissa opiskelijapäivä.

Valtiovalta voi antaa vapaalle sivistystyölle yhteiskunnallisia erityistehtäviä ja osoittaa niihin varoja. Viime vuosina oppilaitokset ovat voineet hakea opintosetelityyppistä avustusta koulutuksen järjestämiseen tietyille, koulutuspoliittisin perustein määritellyille kohderyhmille. Näitä ryhmiä ovat olleet muun muassa maahanmuuttajat, ikäihmiset, työttömät ja oppimisvaikeuksia kokevat. Opintoseteliavustusta on käytetty kattamaan opintomaksuja tai niitä alentamaan, jolloin koulutus on osallistujille maksutonta tai hyvin edullista. Vuonna 2007 jaetusta avustuksesta käytettiin 29 % senioreiden, 25 % maahanmuuttajien, 15 % oppimisvaikeuksia kokevien ja 10 % työttömien koulutukseen (Saloheimo & Kaarlela, 2010). Nuorisotakuun toteuttamiseen myönnettävä avustus on vapaassa sivistystyössä suunnattu vuosina 2012 ja 2013 nuorisotakuun piirissä oleville maahanmuuttaja-taustaisille nuorille aikuisille.

14.1.4 Vapaan sivistystyön oppilaitoshenkilöstö

Vapaan sivistystyön rehtorien ja päätoimisten opettajien kelpoisuus määritellään asetuksessa (14.12.1998/986). Kelpoisuus koostuu korkeakoulututkinnosta, pedagogisista aineopinnoista sekä opetusalaan liittyvistä vaatimuksista. Rehtorilta edellytetään lisäksi opetushallinnon

Taulukko 1. Vapaan sivistystyön oppilaitokset, vertailu

	Kansalais- opisto	Kansanopisto	Kesäyliopisto	Liikunnan koulutus- keskus	Opintokeskus
Lukumäärä	189	89	20	14	11
Sivistystarve, johon vastaa (laissa vapaasta sivistystyöstä)	paikallinen, alueellinen	alueellinen, valtakunnallinen	alueellinen	valtakunnallinen alueellinen	valtakunnallinen
Tarkoitus (laissa vapaasta sivistystyöstä)	omaehtoinen oppiminen, kansalaisvalmiuksien kehittäminen	omaehtoinen oppiminen, opiskeluvalmiuksien oppiminen, yksilöinä ja yhteiskunnan jäsenenä kasvaneminen	avoin korkeakouluopetus, alueen muihin osaamis- ja sivistystarpeisiin vastaaminen	liikuntaharrastusta, hyvinvointia ja terveyttä edistävä koulutus, liikunnan järjestö- ja seuratoimintaa palveleva koulutus ja valmennustoiminta	elinikäisen oppimisen, hyvinvoinnin ja aktiivisen kansalaisuuden sekä demokratian ja kansalaisyhteiskunnan toiminnan edistäminen
Pääasiallinen osallistujaryhmä	kuntalaiset	nuoret, aikuiset	korkeakoulu-tettu väestö	koko väestö	kansalaisjärjestöjen jäsenet
Ylläpitäjä	julkinen yksityinen	yksityinen julkinen	yksityinen, julkinen	yksityinen	yksityinen
Aatetausta	sitoutumaton	arvoperustainen/aatteellinen	sitoutumaton	sitoutumaton/arvoperustainen	poliittinen/sitoutumaton
Opiskelu	osa-aikaista	kokopäiväistä	osa-aikaista	kokopäiväistä	osa-aikaista
Erityispiirre	toimii kaikissa kunnissa	internaatti		internaatti	järjestää opintoja itse sekä yhdessä kansalaisjärjestöjen kanssa

tutkimta tai vastaavia tietoja. Yleinen opettajakoulutus yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa tuottaa kelpoisuuden vapaan sivistystyön opetustehtäviin.

Koulutuksen arviointineuvosto toteutti vuonna 2008 arvioinnin, jossa selvitettiin vapaan sivistystyön opetushenkilöstön kelpoisuutta, osaamista ja työoloja (Poikela ym. 2009). Alalla arvioidaan työskentelevän 1

700 - 2 000 päätoimista ja kymmeniä tuhansia osa-aikaisia/sivutoimisia tuntiopettajia. Noin 90 prosentilla arviointikyselyyn vastanneesta päätoimisesta henkilöstöstä oli opettajan kelpoisuus.

Merkittävä osa opetuksesta toteutetaan tuntiopettajavoimin, esimerkiksi kansalaisopistojen kohdalla kaksi kolmasosaa. Tuntiopettajilla ei ole kelpoisuusvaatimuksia eikä heiltä

yleensä edellytetä pedagogisia opintoja. Tuntiopettajien työsuhte on aina määräaikainen, pisimmillään syyslukukauden alusta kevätlukukauden loppuun kestävä. Arviointikyselyyn vastanneista vähintään kuusi viikkotuntia opettavista tuntiopettajista puolella näyttää olevan opettajakoulutus tai suppeampia pedagogisia opintoja (Poikela ym. 2009), mutta valtaosa erityisesti muutamia viikkotunteja pitävistä opettajista työskentelee ilman pedagogista koulutusta.

Arviointitulosten (Poikela ym. 2009) mukaan sekä päätoiminen henkilöstö että tuntiopettajat ovat hyvin motivoituneita ja identifioituvat opetustyöntekijöinä juuri vapaan sivistystyön tekijöiksi. Toisaalta he kokivat osaamisvajetta esimerkiksi aikuispedagogiikan, verkko-opetuksen ja monikulttuurisen toiminnan alueilla. Opettajista kolmannes arvioi opiskelijoiden erilaisten lähtökohtien tunnistamisen sujuvan heiltä hyvin.

Opetushenkilöstön lisäksi oppilaitoksissa työskentelee vaihtelevia määriä hallinto- ja tukipalveluhenkilökuntaa. Kansalaisopistoissa kaikki virat ja toimet voivat olla jaettuja kunnan muun sivistystoimen kanssa.

14.1.5 Opetussuunnitelmat vapaassa sivistystyössä

Vapaan sivistystyön koulutus toteutetaan paikallisten opetussuunnitelmien pohjalta. Opetussuunnitelmat tehdään esimerkiksi ylläpitäjän, oppilaitoksen tai opintoryhmän tarpeista käsin. Valtakunnallisia opetussuunnitelmia tai opetussuunnitelman perusteita ei ole eikä niiden käytölle ole lakisääteisiä perusteita. Muun muassa opintokeskusten omat opetussuunnitelmat ovat sikäli valtakunnallisia, että niiden toimintaluettua on koko maa.

Oppilaitokset voivat kuitenkin käyttää koulutuksessaan myös valtakunnallisia opetussuunnitelmia tai niiden perusteita. Käytössä ovat muun muassa tietoyhteiskuntavalmiuksiin liittyvien kورتtitutkintojen opetussuunnitelmia, taiteen perusopetuksen opetussuunnitelmia

sekä aikuisten maahanmuuttajien kotoutuskoulutuksen sekä luku- ja kirjoitustaidon koulutuksen opetussuunnitelman perusteet. Valtakunnallisten suunnitelmien käyttö on perusteltua erityisesti silloin, kun pyritään helpottamaan opiskelijoiden liikkumista eri koulutusmuotojen sekä koulutuksen ja työelämän välillä.

Lisäksi on syytä mainita, että joissakin vapaan sivistystyön oppilaitoksissa (osa kansanopistoista ja liikunnan koulutuskeskuksista) järjestettävää yleissivistävää peruskoulutusta ja ammatillista koulutusta säätelevät valtakunnalliset opetussuunnitelmat.

14.1.6 Vapaan sivistystyön opiskelijat

Vapaan sivistystyön opintoihin osallistuu vuosittain noin miljoona kansalaista - vuonna 2011 lukema oli 990 000 (Tilastokeskus 2012). Näistä noin 600 000 opiskelee kansalaisopistoissa. Opiskelijoista noin 70 % on naisia. Suurin osa opiskelijoista on aikuisia, mutta lasten ja nuorten osuus on kasvava.

Maahanmuuttajat ovat tulleet erityisenä kohderyhmänä vapaan sivistystyön oppilaitokseen 2000-luvulla ja heille suunnattu koulutus on lisääntynyt ja vahvistunut erityisesti viime vuosina. (Mm. Anderzén 2011.) Tarkkoja lukuja maahanmuuttajaopiskelijoidenkaan määrästä ei ole käytettävissä, sillä opiskelijoita ei oppilaitoksissa tilastoida kansallisuuden mukaan. Varovaisen arvion mukaan vuonna 2010 vapaan sivistystyön oppilaitosten opiskelijoista oli maahanmuuttajia 3-5 %. Näin ollen Suomessa asuvien ulkomaiden kansalaisten osuus koko väestöstä ja arvio vapaan sivistystyön oppilaitoksissa opiskelevan ulkomaalaistaustaisten osuudesta koko opiskelijamäärästä ovat lähellä toisiaan.

14.1.7 Tutkimusta vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen vaikutuksista ja osallistumisen esteistä

Vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen vaikutuksia ja osallistumisen esteitä on sel-

vitetty jonkin verran. Jyri Manninen ja Saara Luukannel (2008) selvittivät laajalla kyselytutkimuksella osallistujien kokemuksia vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen merkityksistä ja vaikutuksista. He totesivat, että vapaassa sivistystyössä korostuu oppimisen omaehtoisuus ja myös opiskelun itseisarvoisuus, vaikka opiskelulla voi olla myös hyöty- tai viihtymispainotteisia tavoitteita. Selvityksen tilastollisen aineiston päätulos oli, että aikuisopiskelu vaikuttaa innostukseen jatkaa opiskelua (93 % vastaajista). Lisäksi sillä on vaikutuksia osaamiseen (84 %), hyvinvointiin (88 %), aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvien taitojen ja ominaisuuksien kehittymiseen (81%) sekä työhön ja toimeentuloon (33 %).

Vapaan sivistystyön opintoihin osallistumista on tutkijoiden mukaan myös selvästi vaikutusta yleisten aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvien taitojen ja asenteiden kehittymiseen, yhteisöihin liittymiseen ja yhteisöllisyyteen sekä verkostojen syntymiseen. Tulostensa pohjalta tutkijat tekevät johtopäätöksiä myös vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen myönteisistä heijastusvaikutuksista perheiden, työyhteisöjen ja yhteiskunnan hyvinvointiin. (Manninen, Luukannel 2008.)

Kansalais- ja kansanopistojen esteettömyyttä vammaisten ja oppimisvaikeuksia kokevien ihmisten näkökulmasta selvitettiin vuosina 2010–2012 toteutetussa hankkeessa (Laitinen & Nurmi 2013). Tutkimuksen lähtökohdaksi otettiin YK:n vuonna 2006 hyväksymä vammaisten ihmisoikeussopimus, johon Suomikin on sitoutunut. Esteettömyys ymmärrettiin suhdekäsitteenä, jonka jäseninä ovat opistossa toimivat ihmiset, opiston tarjoama opiskeluympäristö ja toiminnassa noudatetut käytänteet. Esteettömyys toteutuu, kun toiminnassa hyödynnetään myös vammaisten ja oppimisvaikeuksia kokevien kannalta parhaita toimintatapoja, välineitä ja palveluja. Tästä hyötyvät kaikki opistoyhteisön jäsenet.

Esteettömyystutkimus osoitti, että opistoissa on selviä puutteita vammaisten henkilöiden näkökulmasta. Puutteet liittyivät erityisesti rakennetun ympäristön esteettömyyteen. Oppimisvaikeuksia kokevien kohdalla tulokset olivat

moniselitteisempiä. Muun muassa oppilaitoshenkilökunnan halukkuus ottaa vammaisudesta tai oppimisvaikeuksista johtuvat tarpeet huomioon todettiin hyväksi. Esteettömyyden huomioon ottaminen näkyi kuitenkin heikosti opistojen hallinnossa, erityisesti opetushenkilöstön koulutuksessa, ohjeistuksessa ja tiedotuksessa. Esteettömän opetuksen toteuttamisen tuki ei ollut riittävää kaikissa opistoissa. (Laitinen & Nurmi 2013.) Tuore tutkimushanke on vaikuttanut siihen, että aikaisempaa useammasa vapaan sivistystyön oppilaitoksissa on herkistytty esteettömyyskysymyksille. Se heijastuu myös tekemämme kyselyn vastauksista.

14.2 Ihmisoikeuskasvatus vapaassa sivistystyössä

Vapaan sivistystyön oppilaitoksissa toteutettavaa ihmisoikeuskasvatusta ei ole tutkittu eikä siitä ole aiemmin kerätty järjestelmällistä tietoa. Tätä selvitystä varten tehtiin verkkokysely vapaan sivistystyön oppilaitoksille. Raportoimme kyselyn tulokset tässä ja seuraavissa luvuissa.

14.2.1 Kyselyn toteutus

Ihmisoikeuskasvatusta kartoittava suomenkielinen kysely toteutettiin Webropol-verkkotyökalun avulla ja se lähetettiin kaikkiin vapaan sivistystyön oppilaitoksiin (N=323). Opintokeskuksia pyydettiin halutessaan välittämään kysely omiin jäsenjärjestöihinsä. Vastausaikaa oli noin 1,5 kuukautta.

Kyselylomake oli jaettu osioihin. Kysymyksiä esitettiin ihmisoikeuskasvatuksen toteutumises- ta, ihmisoikeuslähtöisistä toimintamalleista sekä henkilöstön tiedoista, taidoista ja täydennyskoulutustarpeista tässä aihepiirissä.

Kyselyssä ihmisoikeuskasvatus määriteltiin seuraavasti:

Ihmisoikeuskasvatuksella tarkoitetaan erilaisin muodoin (kurssit, opintokerhot, tapahtumat, tempaukset jne.) toteutettavaa opetusta, jossa käsitellään *suoraan ihmisoikeuksia*. Ihmiso-

keuskasvatusta voidaan järjestää joko omana kokonaisuutenaan tai osana globaali-, kansalais-, rauhan-, ympäristö-, tasa-arvo- tai syrjimättömyyskasvatusta. Keskeistä on, että opetus käsittelee nimenomaisesti ihmisoikeusnormeja ja -mekanismeja sekä näihin liittyviä arvoja (mm. yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys). Esimerkiksi vammaisten tai alkuperäiskansojen oikeuksia käsittelevää opetusta voidaan pitää ihmisoikeuskasvatuksena silloin, kun aihetta tarkastellaan *ihmisoikeuslähtöisesti*. Huom! Kansainvälisyys- ja globalisaatiokasvatukseen, etiikkaan ja monikulttuurisuuskasvatukseen tms. liittyvän tarjonnan voi mainita silloin, kun näiden sisällöissä on suoraan tietoa ihmisoikeuksista.

Ihmisoikeuslähtöisyys organisaation toimintamalleissa määriteltiin puolestaan seuraavasti:

”Osion tavoitteena on saada tietoa siitä, miten ihmisoikeudet otetaan huomioon oppilaitoksen/järjestön toiminnassa, esimerkiksi koulutuksen suunnittelussa, opetuksen järjestämisessä ja tiedottamisessa. Ihmisoikeuksia kunnioittavat toimintamallit sekä ihmisoikeuksien toteutuminen opetuksessa ankkuroituvat ihmisoikeuksien peruseriaateisiin, eli yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen. Yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä voidaan edistää oppilaitoksissa mm. parantamalla saavutettavuutta. Saavutettavuutta voidaan lisätä poistamalla osallistumisen esteitä, jotka liittyvät aisteihin, tiedotukseen, ymmärtämisen vaikeuteen, asenteisiin, fyysisiin tai taloudellisiin tekijöihin sekä päätöksentekoon.”

Vastauksia saatiin yhteensä 93 kappaletta: kansalaisopistoista 54, kansanopistoista 26, kesäyliopistoista 2, liikunnan koulutuskeskuksista 2 ja opintokeskuksista ja niiden jäsenjärjestöistä 9. Vastanneista 90 on oppilaitoksia – noin kolmannes oppilaitosten kokonaismäärästä (322) – ja kolme opintokeskusten jäsenjärjestöjä. Oppilaitosten kokonaislukumääriin suhteutettuna kansanopistojen, kansalaisopistojen ja opintokeskusten vastaukset ovat hivenen ylliedustettuna aineistossa. Kyselylomake oli vain suomeksi,

mistä johtuen ruotsinkielisistä oppilaitoksista saatiin lukumääriin suhteutettuna vähemmän vastauksia kuin suomenkielisistä. On huomattava, että kyselyyn vastasi yleensä yksi henkilö – usein rehtori – kustakin oppilaitoksessa, joten tietoa ja osaamista saattaa olla enemmän kuin mitä saadut vastaukset kertovat. Myös päinvastainen tulkinta on mahdollinen: on mahdollista, että kyselyyn vastasivat nimenomaan ihmisoikeuksista kiinnostuneet ja niistä tietävät henkilöt.

Kyselyn vaatimattomasta vastausprosentista ja muista puutteista huolimatta saatu aineisto antaa uskottavan kuvan ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisesta vapaan sivistystyön oppilaitoksissa sekä tarjoaa valaisevia esimerkkejä. Vastaukset tuovat esiin erityisesti oppilaitosten toiminnan moninaisuuden, mikä on ominaista vapaalle sivistystyölle. Tässä artikkelissa vastauksia tarkastellaan pääasiassa koko vapaan sivistystyön näkökulmasta, mutta esiin nostetaan myös oppilaitosmuodoille tyypillisiä piirteitä sekä näiden välisiä eroja. Kun oppilaitostyyppillä on merkitystä, se mainitaan erikseen. Vastaajiin viitataan tekstin luettavuuden vuoksi oppilaitoksina – vaikka mukana on myös järjestöjä.

Tekstin lomaan on nostettu joitakin yksittäisiä poimintoja saaduista vastauksista, ja näiden kohdalla mainitaan oppilaitostyyppi. Saatuja vastauksia on myös täydennetty kolmella esimerkkitapauksella, jotka kuvaavat eri näkökulmista ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamista vapaan sivistystyön oppilaitoksissa.

14.2.2 Laajuus ja muodot

Kyselyn vastaajista (n=93) lähes 60 % ilmoitti järjestäneensä ihmisoikeuskasvatusta vuosina 2010-2012. Valtaosa kertoi järjestäneensä alle kolme ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää opetustapahtumaa (kurssit, luennot, tapahtumat, opintopiirit jne.) kyseisellä ajanjaksolla. Noin neljäsosa vastanneista puolestaan järjesti 4-10 opetustapahtumaa. Pienellä vähemmistöllä oli tarjolla yli kymmenen ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää opetustapahtumaa. Viimeksi mainittuun lukuun on luultavasti laskettu

mukaan myös sellaiset kurssit, luennot, tapahtumat jne., joissa vain sivutaan ihmisoikeuksiin liittyviä teemoja.

Vastaukset osoittavat, että ihmisoikeuskasvatusta järjestetään vapaan sivistystyön oppilaitoksissa kaikissa kyselyssä mainituissa muodoissa: (1) kursseina (yli 10 t), (2) lyhyinä kursseina (enintään 10 t), (3) opintopiireinä, (4) tapahtumina, juhlina, tempauksina, (5) osana muuta koulutusta. Monet oppilaitokset olivat valinneet useamman vaihtoehdon.

Eniten vastauksia kertyi vaihtoehtoihin 5 ('osana muuta koulutusta') ja 6 ('muussa muodossa'), joita sai tarkentaa avoimissa kentissä. Useat vastaajat kertoivat, että ihmisoikeuksiin liittyvä opetus tapahtuu erilaisten yleisluentojen kautta. Monissa oppilaitoksissa ihmisoikeuskasvatusta toteutetaan osana maahanmuuttajien kotoutumiskoulutusta tai muuta maahanmuuttajille suunnattua opetustarjontaa. Lisäksi monet kertoivat, että ihmisoikeuskasvatusta toteutetaan "läpäisyperiaatteella". Vastausten perusteella vaikuttaa siltä, etteivät ihmisoikeudet näissä tapauksissa muodosta omaa kokonaisuuttaan opetustarjonnassa, vaan niitä käsitellään joidenkin kurssien, luentojen tai muiden vastaavien yhteydessä joko suoraan tai välillisesti.

Yllä esitettyjen lisäksi vastauksissa mainittiin seuraavat aihepiirit/ kokonaisuudet, joiden osana ihmisoikeuksia käsitellään: yhteiskunnallinen opetus, monikulttuurisuuskasvatus, kansainvälisyys- ja globalisaatiokasvatus, uskonnon opetus, etiikka, esteettömyyskoulutus, opintokerhot, ikäihmisten yliopiston opetus ja avoimen yliopiston tarjonta. Erikseen nimeltä mainittiin muun muassa soveltava liikuntakasvatus (liikunnan koulutuskeskus), yhdenvertaisuus työelämässä -kurssi (opintokeskus) sekä kehitys yhteistyöhanke Afrikassa (kansanopisto).

Vastaajat antoivat monia esimerkkejä siitä, millä tavoin ihmisoikeusnormeja ja -mekanismeja sekä niihin liittyviä periaatteita käsitellään. Ihmisoikeudet nostetaan esiin muun muassa YK:n päivänä ja Ihmisoikeuksien päivänä. Yhdessä oppilaitoksessa aiheesta järjestetään teemapäivä kaikille perusoppijakson opiskeli-

joille (kansanopisto). Muutama oppilaitos kertoi järjestäneensä ihmisoikeuksiin liittyvän luentosarjan tai kutsuneensa vierailuvia asiantuntijoita luennoimaan ihmisoikeusteemoista. Joissakin oppilaitoksissa opiskelijat järjestävät ihmisoikeuksiin liittyviä tapahtumia.

Ihmisoikeuksia voidaan käsitellä YK:n vuosituhahtavoitteiden yhteydessä, kansainvälisen oikeuden kursseilla sekä sota- ja konfliktialueisiin liittyvän koulutuksen yhteydessä. Ihmisoikeuksista puhutaan myös erilaisissa kampanjoissa ja tempauksissa, joilla edistetään rasminvastaisuutta, yhdenvertaisuutta ja/tai syrjimättömyyttä. Näiden lisäksi ihmisoikeudet on nostettu esiin kestävän kehityksen yhteydessä sekä puhuttaessa ympäristön terveydestä ja hyvinvoinnista. Yksi oppilaitos kertoi käyttäneensä Talvivaaraa esimerkkinä viimeksi mainitusta tematiikasta. Erään oppilaitoksen yhteydessä toimivassa ikäihmisten yliopistossa ihmisoikeuksia käsitellään välillisesti silloin, kun aiheena on naisten ja lasten asema Intiassa.

Kansanopistoissa ihmisoikeuskasvatus voi nivoutua osaksi ammatillisten perustutkintolinjojen tai ammattitutkintoihin valmentavan koulutuksen opetustarjontaa (mm. humanistiset ja kasvatustieteelliset alat, sosiaali- ja terveysala sekä lähetys- ja kehitys yhteistyötehtäviin valmentava koulutus). Näiden lisäksi joissakin kansanopistoissa ihmisoikeuskasvatusta tarjotaan perusopetuksessa ja perusopetuksen lisäopetuksessa esimerkiksi yhteiskuntaopin ja etiikan opetuksen yhteydessä. Näissä tapauksissa kyse ei ole vapaan sivistystyön opinnoista, vaikka järjestäjänä on vapaan sivistystyön oppilaitos.

14.2.3 Ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt

Oppilaitoksia pyydettiin kertomaan tarkemmin ihmisoikeuskasvatuksen sisällöistä. Tarkoituksena oli saada tietoa siitä, mitä ihmisoikeusnormeja ja -mekanismeja sekä niihin liittyviä arvoja/periaatteita koulutuksessa käsitellään. Vastaajia pyydettiin myös antamaan esimerkkejä koulutuksesta.

Osa vastaajista kuvaili ihmisoikeuksiin liitty-

vää koulutusta hyvin yleisluontoisesti. Vastauksissa mainittiin muun muassa, että koulutusta järjestetään ”yleisellä tasolla” tai ”läpäisyperiaatteella”. Jotkut kertoivat, että ihmisoikeuskoulutuksessa käsitellään ”kaikkia ihmisoikeuksia” tai ”koko skaalaa”. Näiden vastausten pohjalta on vaikea arvioida, mitä ihmisoikeuksiin liittyviä tekijöitä tarkalleen ottaen käsitellään ja mistä näkökulmasta.

Osa vastaajista nimesi myös tarkemmin tiettyjä ihmisoikeuksia tai teemoja. Joidenkin ammattiliittoihin sidoksissa olevien opintokeskusten opinnoissa korostuvat työhön ja työn tekoon liittyvät oikeudet, kuten oikeus työhön ja oikeudenmukaisiin työehtoihin, yhdenvertaisuus työhönotossa ja työssä, sekä oikeus kohtuulliseen palkkaan.

Ihmisoikeuskasvatus kytkeytyy usein maahanmuuttajille suunnattuun opetukseen, esimerkiksi kotoutumiskoulutukseen liittyvään yhteiskunta- ja kulttuurikoulutukseen. Käsiteltäviä aihepiirejä ovat muun muassa työhön liittyvät oikeudet, kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet ja yhdenvertaisuuslaki. Tavoitteena on tällöin kertoa suomalaisen yhteiskunnan laeista ja normeista sekä tarjota maahanmuuttajille valmiuksia pärjätä esimerkiksi suomalaisessa työelämässä. Näissä tapauksissa voidaan sanoa, että ihmisoikeuksiin ja perusoikeuksiin liittyvä opetus leikkaavat.

Edellä mainittujen lisäksi nimettiin tiettyjä ”erityisryhmiä”, joiden oikeuksia käsitellään ihmisoikeuskasvatuksen puitteissa. Näitä ovat muun muassa lapset, vammaiset, kielivähemmistöt, vanukset, maahanmuuttajat ja naiset. Erityisesti lapsen oikeudet ja naisten oikeudet mainittiin useaan otteeseen. Yhden kansanopistovastauksen mukaan koulutuksessa käsitellään naisten oikeutta opiskeluun ja omasta kehosta päättämiseen sekä pohditaan naisten silpomisperinnettä ja siitä irrottautumista ”naisten kesken”. Kyseessä lienee maahanmuuttajanaisen ryhmä.

Muita mainittuja oikeuksia tai ihmisoikeuksiin liittyviä teemoja olivat: ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, uskonnonvapaus, mielipiteen- ja sananvapaus, kokoontumis- ja

yhdistymisvapaus, ympäristö, kestävä kehitys, perustuslain mukaiset oikeudet ja humanitaarinen oikeus. Näiden esimerkkien kohdalla suurin osa vastaajista ei kuvannut tarkemmin opetuksen sisältöjä.

Monissa tapauksissa ihmisoikeuskasvatus käsittelee arvoja/periaatteita, jotka muodostavat ihmisoikeusnormien ja -mekanismien lujan ytimen. Näistä mainittiin erityisesti tasa-arvo, syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus. Syrjimättömyys linkitetään muun muassa työelämään liittyviin kysymyksiin, suvaitsevaisuuteen sekä rasismien ehkäisemiseen. Yhdenvertaisuus puolestaan yhdistetään muun muassa vammaisten ja maahanmuuttajien asemaan sekä toisaalta työhönottoon ja kansalaisuuteen liittyviin teki-jöihin. Monista vastauksista ei kuitenkaan käynyt ilmi, millaisissa yhteyksissä näitä periaatteita käsitellään. On mahdollista, ettei näihin liittyvä opetus kaikissa tapauksissa nivoudu suoraan ihmisoikeustematiikkaan.

Moni opintokeskus mainitsi, etteivät he itse järjestä paljoa tämän tyyppistä koulutusta. Sen sijaan niiden jäsenjärjestöt tarjoavat ihmisoikeuskasvatusta monissa muodoissa.

14.2.4 Kohderyhmät

Ihmisoikeuskasvatuksen kohderyhmät suhteutuvat opetuksen sisältöihin. Lukuisissa vastauksissa kohderyhmäksi mainittiin maahanmuuttajat tai kotoutumiskoulutuksessa olevat maahanmuuttajat. Tämän lisäksi jotkut kansanopistot kertoivat suuntaavansa tämän tyyppistä koulutusta ammatillisten perustutkintojen opiskelijoille (esim. nuoriso- ja vapaa-ajanohjaajat, kehitysvammaisten erityislinja). Opintokeskuksista osa mainitsi kohderyhmäksi ammattiliittojen asiantuntijat ja henkilöstön.

Kohderyhmiksi mainittiin myös seuraavat ryhmät: kehitysvammaiset, pitkäaikaistyöttömät, vapaan sivistystyön linjojen opiskelijat (kansanopisto), kymppiluokkalaiset (kansanopisto), lukiolaiset (kansanopisto), peruskoulun oppilaat (kansanopisto) ja kansalaisjärjestöjen vapaaehtoiset (opintokeskus).

Monet vastaajat kertoivat, että ihmisoikeuskasvatukseen liittyvä tarjonta on avointa kaikille opiskelijoille. Tilanne on mahdollisesti sama useassa muussakin oppilaitoksessa – tämä saatettiin jättää mainitsematta, koska kyseessä ei varsinaisesti ole ”kohderyhmä”.

14.2.5 Yhteistyö ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisessa

Hieman yli puolet kyselyyn vastanneista vapaan sivistystyön oppilaitoksista kertoi tekevänsä yhteistyötä ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisessa. Erilaisten yhteistyökumppanien kirjo on laaja ja siihen mahtuu toimijoita yhteiskunnan eri sektoreilta.

Yhteistyökumppaneiksi mainittiin muut vapaan sivistystyön oppilaitokset sekä muut (oman alueen) oppilaitokset kuten yliopistot. Näiden lisäksi yhteistyötä tehdään erilaisten kunnallisten ja valtiollisten toimijoiden kanssa. Erikseen mainittiin muun muassa vastaanotto-keskus, vanhusten hoitolaitokset sekä Kuntaliitto ja Ulkoasianministeriö.

Jotkut oppilaitokset tekevät yhteistyötä paikallisen seurakunnan kanssa. Lisäksi järjestöjen kanssa tehtävä yhteistyö mainittiin useaan otteeseen. Järjestöistä nimettiin muun muassa SPR, VAU ry, PoPLi ry, Unifem, Pelastakaa lapset ry, Mannerheimin lastensuojeluliitto, Fida International, Rauhankasvatusinstituutti, YK-liitto, vammaisjärjestöt, ystävyyssurat, monikulttuurisuusyhdistys, sote-järjestöt ja Amnesty International.

Edellä mainittujen tahojen lisäksi yhteistyökumppaneiksi nimettiin teatteriryhmät ja paikallinen taitokeskus. Opintokeskukset puolestaan tekevät luontevasti yhteistyötä omien jäsenjärjestöjensä kanssa tämän tyyppisen koulutuksen järjestämisessä.

14.2.6 Case: Jamilahden kansanopistossa ihmisoikeudet on integroitu opiston toimintaan

Jamilahden kansanopisto on perustettu vuonna 1920 Laatokan rannalle, lähelle Sortavalaa.

Opiston ylläpitäjä on Karjalan Evankelinen Seura. Opiston opiskelijat olivat aluksi (pakolais) naisia Suomen, Inkerin, Vienan ja Aunuksen Karjalan alueelta. Toisen maailmansodan jälkeen opisto siirtyi Vehkalahdelle. Nykyisin opistossa toimii erityislinja kehitysvammaisille ja musiikki-teatterilinja sekä monta suomen kielen kurssia maahanmuuttajille.

Ihmisoikeuskasvatusta järjestetään opistossa tapahtumien muodossa. Se on myös osa kehitysvammaisten linjan opetustarjontaa ja maahanmuuttajien suomen kielen opetusta. Lisäksi ihmisoikeuskasvatus sisältyy henkilökunnan osaamisen kehittämiseen henkilökunnan palaverissa. Opetuksen lähtökohtana on opiskelijaryhmä (7-10 henkilöä) ja heidän tarpeistaan nousevat kysymykset – oikeudet, velvollisuudet ja verkostot. Lisäksi opetellaan yhteisöllisyyttä ja yhdessä toimimisen pelisääntöjä kaikkia ihmisiä kunnioittavasta yhdenvertaisuusnäkökulmasta. Erityisopettaja sisällyttää ihmisoikeuksiin liittyvää selkomateriaalia oppimistehtäviin, pajoihin ja yhteistyökuvioihin. Asiat tulevat luonnolliseen yhteyteen arkipäivän tilanteissa ”yhdessä olemme enemmän” -ajatuksella ja esimerkiksi ilmaisutaidon yhteisissä harjoituksissa ja esityksissä. Internaattiopiskelu ja vapaa sivistystyön viitekehys antavat ihmisoikeuslähtöisyydelle hyvät puitteet. Yhteistyötä tehdään alueen maahanmuuttaja- ja kehitysvammaistyön toimijoitten kanssa.

Ihmisoikeuksiin liittyviä periaatteita on kirjattu opiston kehittämissuunnitelmaan ja työsuojelu- ja työhyvinvointisuunnitelmiin. Periaatteena on, että jokainen opistossa opiskeleva, työtä tekevä tai vieraileva ihminen tulee nähdä, kuulla ja ymmärretä. Kunnioittaminen näkyy tekoina arjen työssä. Opiskelijoilta saadaan tästä palautetta.

14.2.7 Case: OK-opintokeskus tekee ihmisoikeuskasvatusta jäsenjärjestöjensä kanssa

OK-opintokeskus on valtakunnallinen poliittisesti sitoutumaton 67 suomalaisen kansalaisjär-

jestön ylläpitämän vapaan sivistystyön oppilaitos. Opintokeskusten tarjoamasta koulutuksesta suuri osa toteutetaan yhteistyössä niiden jäsenjärjestöjen kanssa. Koulutus suuntautuu usein tietyille kohderyhmälle kuten järjestön omille vapaaehtoisille. Järjestöissä tapahtuvan koulutuksen funktio on usein muuta kasvatus-toimintaa toiminnallisempi: siinä on oleellista, että sisältö on siirrettävissä suoraan esimerkiksi vapaaehtoistoimintaan.

OK-opintokeskuksen jäsenjärjestöt järjestävät opintokeskuksen pedagogisesti tukevana monenlaista ihmisoikeuksiin suoraan tai välillisesti liittyvää koulutusta. Jäsenjärjestöissä halutaan edistää erityisesti moninaisuutta ja monikulttuurisuutta. Näihin teemoihin liittyviin kursseihin kuuluvat ihmisoikeudet sekä erillisinä sisältöinä että esimerkiksi syrjimättömyyttä käsittelevien harjoitusten kautta. Tämän lisäksi ne järjestävät yhteistyössä opintokeskuksen kanssa esimerkiksi humanitaarisen oikeuden kursseja ja koulutuksia, joissa vapaaehtoisia valmennetaan puhumaan vammaisten oikeuksista erilaisissa oppilaitoksissa. Koulutusten sisältöjä on kehitetty yhteisten hankkeiden avulla.

Useat jäsenjärjestöt ovat vammais- tai potilasjärjestöjä, joten saavutettavuus, esteettömyys ja syrjimättömyys ovat tärkeitä arvoja. Käytännössä näitä asioita pyritään ottamaan huomioon esimerkiksi koulutustilojen valinnassa ja sähköisen viestinnän suunnittelussa. Tänä vuonna koko henkilöstö perehdytetään saavutettavuuden perusteisiin. Varsinkin fyysisen toimintaympäristön asettamien esteiden takia tehtävää riittää.

Periaatteena on, että koulutukseen osallistuminen tehdään kaikille mahdolliseksi. Järjestöt voivat viedä koulutusta sinne, missä ihmiset ovat, ja ottaa heidän erityistarpeensa huomioon. Esimerkiksi koulutuksen hinta ei saa olla este osallistumiselle. Käytössä ovat opintosevelit, joiden avulla voidaan tukea esimerkiksi maahan muuttaneiden henkilöiden osallistumista kansalaisjärjestöjen monipuoliseen kurssitoimintaan.

Opintokeskuksen pedagoginen asiantuntemus yhdistettynä kansalaisjärjestöjen usein

varsin spesifiin ihmisoikeusosaamiseen on hyvä lähtökohta hedelmälliselle ihmisoikeuskasvatukselle. Koulutetut vapaaehtoiset ja järjestöjen työntekijät vievät kampanjoiden ja kouluvierailuiden avulla ihmisoikeuksia myös suuren yleisön tietoon. Tällaisen ihmisoikeuskasvatuksen vaikutukset voivat olla hyvinkin laajat.

14.3 Ihmisoikeuksien toteutuminen vapaassa sivistystyössä

14.3.1 Ihmisoikeudet ja näiden keskeiset periaatteet oppilaitosten asiakirjoissa

Kyselyn avulla pyrittiin saamaan tietoa myös siitä, millä tavoin ihmisoikeudet otetaan huomioon opetuksen järjestämisessä ja oppilaitosten toimintakulttuurissa. Vastaajia pyydettiin kertomaan, ovatko ihmisoikeudet ja/tai näiden peruseriaatteet (kuten syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus) kirjattu oppilaitosten toimintaa ohjaaviin asiakirjoihin. Lisäksi heitä pyydettiin antamaan esimerkkejä käytännön toimista, joilla ihmisoikeuksien toteutumista edistetään oppilaitosten arjessa.

Hieman yli 60 % vastanneista kertoi, että ihmisoikeudet on otettu huomioon organisaation asiakirjoissa. Monissa oppilaitoksissa ihmisoikeudet ja/tai näiden keskeiset periaatteet on kirjattu toiminta- tai kehittämissuunnitelmaan. Useissa oppilaitoksissa nämä on sisällytetty strategia-asiakirjaan, opetussuunnitelmaan/-ohjelmaan, kurssiohjelmaan tai markkinointimateriaaliin. Hieman harvempien kohdalla ihmisoikeudet näkyvät laatuksikirjassa tai henkilöstön perehdytysmateriaalissa. Monet olivat valinneet useamman vaihtoehdon.

Annettujen vaihtoehtojen lisäksi vastauksissa lueteltiin muita oppilaitosten toiminnan kannalta keskeisiä asiakirjoja, kuten tasa-arvosuunnitelma, työsuojelun toimintaohjelma, työhyvinvointisuunnitelma, monimuotoisuus-suunnitelma, henkilöstösuunnitelma ja palvelusuunnitelma. Lisäksi mainittiin oppilaitoksen ylläpitämislupa, arvot, kotouttamisohjelma sekä ”suunnitteilla olevat saavutettavuusohjeet”.

Jotkut oppilaitokset kertoivat, että ihmisoikeudet ja/tai näiden keskeiset periaatteet on kirjattu oppilaitosta ylläpitävän kaupungin tai kunnan tasa-arvosuunnitelmaan tai yhdistyksen sääntöihin. Yksi kristillistaustainen kansanopisto mainitsi, että ihmisoikeudet on otettu välillisesti huomioon monissa opiston asiakirjoissa. Samasta opistosta kerrottiin, että ”opiston arvopohjan muodostaa Raamattu, josta löytyy kaikki ihmisoikeuksiin liittyvät periaatteet”.

Vastaaaja pyydettiin selittämään tarkemmin, mitä ihmisoikeuksia ja/tai näiden keskeisiä periaatteita edellä mainittuihin asiakirjoihin on kirjattu ja miten. Selvästi useitten mainittiin syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus. Vastausten mukaan ne molemmat kytkeytyvät erityisesti opetuksen saavutettavuuteen sekä eri väestö- ja ikäryhmien tasavertaiseen huomioimiseen opetuksen järjestämisessä. Ne ilmenevät myös henkilöstön tasavertaisessa kohtelussa. (Vrt. seuraava alaluku.)

Syrjimättömyyden ja yhdenvertaisuuden lisäksi erikseen mainittiin tasa-arvo, moniarvoisuus, syrjäytymisen ehkäisy, kansanvaltaisuus, oikeudenmukaisuus, kestävä kehitys, sekä omaehtoisen oppimisen, yhteisöllisyyden ja osallisuuden edistäminen. Yksi vastaaja viittasi vapaan sivistystyön toiminnan taustalla vaikuttavaan eetokseen, jossa korostuvat ”tasa-arvo, matala kynnyks, helppo saavutettavuus, inhimillinen lämpö ja ihmisystävällinen meininki”. Lisäksi huomautettiin, että vapaan sivistystyön laki velvoittaa oppilaitoksia ottamaan toiminnassaan huomioon periaatteita, jotka vaikuttavat myös ihmisoikeuksien taustalla (vrt. edellä luku 1).

14.3.2 Konkreettisia toimenpiteitä

Valtaosa 93 vastaajasta kertoi oppilaitoksensa edistävän ihmisoikeuksien toteutumista konkreettisin toimenpitein. Ihmisoikeuksia on toisin sanoen sisällytetty useimpien oppilaitosten toimintamalleihin ja arjen käytänteisiin monin tavoin.

Vastauksissa korostui yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden tavoite niin koulutukseen osal-

listumisessa, koulutuksen järjestämisessä kuin henkilöstön toiminnassa. Ensinnäkin koulutus on pääsääntöisesti avointa kaikille halukkaille riippumatta iästä, koulutustaustasta, kansalaisuudesta, sukupuolesta tai fyysisistä/psyykkisistä rajoitteista. Toisekseen vapaan sivistystyön oppilaitosten kurssimaksut ovat matalia, mikä osaltaan lisää koulutuksen saavutettavuutta. Lisäksi koulutusta on tarjolla kaikilla alueilla eri puolilla Suomea – esimerkiksi kansalaisopistoissa korostuu lähipalveluajattelu ja ne pyrkivät tarjoamaan opintoja myös haja-asutusalueilla. Näiden ohella saavutettavuutta edistävät monien oppilaitosten tarjoamat etäopiskelumahdollisuudet.

Monissa oppilaitoksissa on käytössä erilaisia toimintamalleja ja käytäntöjä, joilla pyritään saamaan aikuiskoulutuksessa aliedustettuja ryhmiä tasavertaisesti mukaan koulutukseen. Yksi merkittävä toimenpide on alennettu kurssimaksu tai täysi vapautus maksusta. Monissa oppilaitoksissa käytetään opintoseteleitä, jotka mahdollistavat yhteiskunnallisesti heikossa asemassa oleville ihmisille edullisen tai ilmaisen opiskelun. Joissakin oppilaitoksissa tarjotaan muutoin ilmaisia kursseja tai luentoja. (Vrt. edellä luku 1.)

Erilaiset ”erityisryhmät” otetaan huomioon myös opetuksen järjestämisessä. Monissa oppilaitoksissa on tarjolla esimerkiksi maahanmuuttajille, vammaisille ja/tai syrjäytymisvaarassa oleville nuorille kohdennettua koulutusta. Toisaalta moni vastaaja kertoi, että koulutuksen suunnittelussa pyritään tekemään erityisjärjestelyitä, jotta kaikki halukkaat voisivat tasavertaisesti osallistua ”normaaliin” koulutustarjontaan. Molempien ratkaisujen katsotaan edistävän yhdenvertaisuutta, koulutuksellista tasa-arvoa ja osallisuutta. On oletettavaa, että monissa oppilaitoksissa suositetaan molempia.

Yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä edistetään oppilaitosten toiminnassa myös palkkaamalla tai ottamalla harjoitteluun erityisryhmien edustajia. Monille oppilaitoksissa tämä on vakiintunut toimintamalli – esimerkiksi maahanmuuttajataustaiset opettajat ovat jo pitkään olleet osa näiden henkilökuntaa. Lisäksi useissa oppilaitoksissa pyritään erilaisin toimenpitein,

kuten henkilöstökoulutuksen avulla, tuomaan esiin yhdenvertaisuuden ja tasa-arvoon liittyviä kysymyksiä koko henkilökunnan kesken. Ainakin yksi oppilaitos on julistautunut syrjinnästä vapaaksi alueeksi, mistä tiedotetaan oppilaitoksen tiloihin levitetyn kuvallisen materiaalin keinoin.

Useissa oppilaitoksissa kiinnitetään huomiota tilojen ja viestinnän esteettömyyteen. Tiloja on muokattu esimerkiksi siten, että pyörätuolilla on helpompi liikkua. Esteettömyyteen on panostettu myös asiakaspalvelussa. Asiakaspalvelua on muutoinkin pyritty joissakin oppilaitoksissa eriyttämään esimerkiksi siten, että maahanmuuttajille ja ikäihmisille tarjotaan erityisiä palveluita tai tukea. Tämä näkyy muun muassa joustona kurssi-ilmoittautumiskäytänteissä.

Maahanmuuttajaopiskelijoiden huomioon ottaminen nousi esiin useissa kohdissa (kts. myös luku 2). Edellä mainittujen toimenpiteiden lisäksi monissa oppilaitoksissa järjestetään monikulttuurisia tilaisuuksia, jotka tarjoavat kantaväestölle ja maahanmuuttajille luontevan tavan kohdata toisiaan. Tämän katsotaan lisäävän suvaitsevaisuutta sekä ehkäisevän arkipäivän rasismia ja ennakkoluuloja. Yhdestä oppilaitoksesta myös kerrottiin, että maahanmuuttajien ruokaan liittyvät arvot ja tavat otetaan huomioon ruokailussa (kansanopisto).

Edellä mainittujen toimien lisäksi vastauksista nousi esiin myös muita esimerkkejä, joilla ihmisoikeuslähtöisyyttä edistetään. Yksi näistä on avoin vuorovaikutus opiskelijoiden ja henkilöstön kesken, mikä näkyy esimerkiksi opiskelijoiden mahdollisuutena vaikuttaa opetuksen sisältöihin ja muotoon. Lisäksi mainittiin, että taloudelliset leikkaukset pyritään jakamaan tasapuolisesti, jottei mikään tietty opiskelijaryhmä tai tietyn alueen asukkaat joudu suhteettomasti kärsimään leikkauksista. Ruotsinkielisellä puolella pyritään edistämään kielivähemmistön oikeuksia.

14.3.3 CASE: Vaasa-opistossa ihmisoikeudet näkyvät arjessa

Vaasa-opisto on Vaasan alueella toimiva kunnallinen kansalaisopisto, joka pyrkii eri tavoin

edistämään ihmisoikeuksien toteutumista toimintamalliansa ja arjen tekojen kautta.

Opisto on pyrkinyt rakentamaan tiloistaan esteettömät ja laatimaan tiedotusmateriaalinsa esteettömäksi. Tekeillä on myös erityinen monikulttuurisuusstrategia. Aliedustettujen ryhmien opiskelua tuetaan opintoseteleillä ja työttömät saavat opiskella puoleen hintaan. Peruspäivärahalla ja työmarkkinatuella eläville henkilöille ja näiden työelämän ulkopuolella oleville perheenjäsenille opinnot ovat ilmaisia - näin esimerkiksi lapset voivat osallistua ilmaiseksi taiteen perusopetukseen.

Opistossa on järjestetty henkilökunnalle koulutusta ja tiedotustilaisuuksia monikulttuurisuudesta ja eri kulttuureista tulevien asiakkaiden kohtaamisesta. Yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys otetaan huomioon myös henkilökunnan perehdytyksessä. Aina ei ole helppoa löytää konkreettisia toimintakeinoja.

Vaasa-opisto on tehnyt yhteistyötä ihmisoikeusystävällisten toimintamallien edistämiseksi muun muassa maahanmuuttajien kanssa toimivien tahojen ja potilas- ja vammaisjärjestöjen kanssa. Aikaisemmin opiston yhteydessä toimi Amnesty Internationalin toimintaryhmä. Nykyinen Vaasan kehitysmaaseura aloitti toimintansa opiston kehitysmaapiirinä.

14.4 Henkilöstön ihmisoikeusosaaminen ja täydennyskoulutustarpeet

Oppilaitoksilta kysyttiin, onko niiden henkilöstöllä ihmisoikeuksia koskevaa asiantuntemusta. Vastaajista vajaa puolet ilmoitti, ettei asiantuntemusta ole, ja reilu puolet kertoi asiantuntemusta löytyvän. Vastaajia pyydettiin myös kuvaamaan, millaista ihmisoikeuksiin liittyvää asiantuntemusta henkilöstöllä on. Erityisinä osaamisalueina mainittiin muun muassa esteettömyyden, syrjimättömyyden, yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistäminen. Osaamisalueiksi listattiin myös työelämän normit, lapsityövoiman käyttöä koskeva normisto, monikulttuurisuus, kotoutumiskoulutus, sekä erityisryhmien kuten erilaisten oppijoiden tai

liikuntarajoitteisten opiskelijoiden opettaminen.

Tarkemmin määrittelemättömänä asian-tuntemuksena mainittiin koulutuksen (kuten juridinen tai pedagoginen) kautta saavutettu tietotaito, johon liittyy ihmisoikeusosaamista. Ihmisoikeuksiin/ihmisoikeuskasvatukseen liittyvä osaaminen voi vastaajien mukaan sisältyä myös muuhun ammattiosaamiseen, työ- ja elämäntekemukseen, sivistyneisyyteen, humanistiseen suuntautumiseen tai kansalaisosaamiseen.

Tarkemmin erittelemättömästä ihmisoikeus-asiatuntemuksesta on saatu myös perehtymällä oppilaitoksen perusasiakirjoihin tai laatutyöhön, osallistumalla niiden valmisteluun, tai toteuttamalla niiden sisältöjä omassa toiminnassa. Ihmisoikeusosaamista on voitu saada myös (ulkomaalaisten) opiskelijoiden tai työtovereiden kokemuksien kautta. Asiantuntemus voi myös perustua harrastuneisuuteen tai henkilökohtaiseen kiinnostukseen. Muutamissa vastauksissa todettiin, että ihmisoikeudet kuuluvat itsestään selvästi vapaan sivistystyön eetokseen.

Vastaajista viidesosa ilmoitti, että oppilaitoksen henkilöstö oli osallistunut ihmisoikeuksia koskevaan täydennyskoulutukseen. Kansalaisopistovastaajat mainitsivat kotoutumiskoulutukseen liittyvän täydennyskoulutukset, kestävän kehityksen koulutuksen, tarkemmin erittelemättömiä koulutuksia sekä sisäisen koulutuksen. Kansanopistoista oli osallistuttu lasten ja vähemmistöjen oikeuksia, pakolaisuutta, uskonnon- ja sananvapautta sekä suvaitsevaisuutta koskeviin koulutuksiin. Opintokeskuksien vastaajat mainitsivat työläis-säädäntöä, esteettömyyttä ja saavutettavuutta, selkokieltä sekä lasten ihmisoikeuskasvatuksen käsikirjaa (Compasito) koskevan koulutuksen. Kaikkien oppilaitosmuotojen vastauksissa mainitaan monikulttuurisuuteen liittyvä täydennyskoulutus.

Vajaa puolet vastanneista totesi, että oppilaitoksessa on tarvetta täydennyskoulutukselle.

Täydennyskoulutustarpeet liittyvät ihmisoikeuksiin liittyvään perustietämykseen sekä ihmisoikeuksien soveltamiseen oppilaitoksen

toiminnassa ja opetuksessa. Vastauksissa mainittiin myös kansainvälisyyden, globaalin liikkuvuuden, humanitaarisen ja vapaaehtoisuuden sekä kestävän kehityksen näkökulmat ihmisoikeuksien käsittelyssä. Myös kotoutumiskoulutukseen ja maahanmuuttajien oikeuksiin liittyvän osaamisen tarve nostettiin esiin. Täydennyskoulutusta kaivataan lisäksi ihmisoikeuksien kytkemiseksi sivistystyön konseptiin sekä ihmisoikeusystävällisen oppilaitoksen kehittämiseen.

Yksi vastaaja totesi, ettei täydennyskoulutukselle ole tarvetta ”kunhan ollaan ihmisiksi”; toinen oli sitä mieltä, että ottamalla aikaa oman talon väen ja verkostojen osaamisen kokoamiseen päästään jo pitkälle.

14.5 Esteet, haasteet ja mahdollisuudet

14.5.1 Esteet ja haasteet

Kyselyvastausten mukaan ihmisoikeuskasvatusta pidetään pääsääntöisesti tärkeänä asiana vapaan sivistystyön oppilaitoksissa. Vastauksista kumpusi kuitenkin joitakin haasteita ja esteitä, joiden katsotaan hidastavat ihmisoikeuksien kytkemistä osaksi opintotarjontaa tai oppilaitosten toimintatapoja.

Monet vastaajat mainitsivat, ettei ihmisoikeuksia käsittelevälle koulutukselle ole kysyntää. Vapaa sivistystyö on kysyntälähtöistä koulutusta, johon opiskelijat tulevat omaehtoisesti kiinnostuksensa mukaan. Jos koulutukseen ei ole riittävästi tulijoita, koulusta ei voida järjestää tai toiminnasta tulee taloudellisesti kannattamatonta. Tämä on huolena erityisesti kansalaisopistoissa, joissa osallistujat osallistuvat pääasiassa yksittäisille kursseille. Syyksi tarjonnan vähäisyydelle tai puuttumiselle ilmoitettiin muun muassa se, ettei ihmisoikeuskasvatus erillisenä aihepiirinä ole riittävän kiinnostava opiskelijoiden näkökulmasta. Käsitys saattaa perustua kokemukseen, mutta vastausten perusteella ihmisoikeuskasvatus nähdään monesti myös aihealueena, joka ei ole ”tavallisten” suomalaisten kannalta

olennaista tai tarpeellista. Useiden vastaajien mukaan ihmisoikeuskasvatus tulisi nivoa jollain ”kiinnostavalla” tai ”käytännönläheisellä tavalla” osaksi muuta opetustarjontaa siten, että se tulisi lähemmäksi kaikenlaisten opiskelijoiden arkea.

Yhdeksi haasteeksi mainittiin myös henkilöstön vähäinen ihmisoikeustuntemus. Monet kertoivat, ettei omassa oppilaitoksessa ole opettajia, joilla olisi riittävästi tietoa ja osaamista ihmisoikeuksista. Myös soveltuvan materiaalin puutetta pidettiin ongelmana. Yksi kansalaisopisto huomautti, että suurin osa henkilöstöstä on tuntiopettajia, minkä vuoksi osaamista ei pystytä määrätietoisesti kehittämään. Pienillä paikkakunnilla esteeksi saattaa nousta myös sopivien yhteistyökumppaneiden puuttuminen.

Vastausten mukaan ihmisoikeuskasvatusta on usein vaikeaa nähdä konkreettisena toimintana. Yhtäältä monet vastaajat kokivat, että ihmisoikeudet ja niiden keskeiset periaatteet ovat itsestään selvästi osa oppilaitosten toimintaa – niistä ei vain puhuta nimenomaisesti ihmisoikeuksien viitekehyksessä tai sen ”kielellä”. Toisaalta ihmisoikeuksien katsotaan muodostavat niin laajan, abstraktin ja hahmottoman kokonaisuuden, että varsin monenlaiset periaatteet tai toimintamallit ovat liitettävissä siihen. Vaikka periaatteiden ja toimintamallien tärkeys tunnustetaan, liiallinen väljyys vie terävimmän kärjen ihmisoikeuspohjaiselta lähestymistavalta ja tekee ihmisoikeuskasvatuksen täysimääräisen soveltamisen hankalaksi.

Edellä mainittujen seikkojen lisäksi vastauksista ilmeni muita tekijöitä, jotka vaikeuttavat ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön rakentamista. Monet näistä liittyivät toimitilojen esteettömyyteen (vrt. Laitinen & Nurmi 2013). Monet vastaajat kertoivat, että esteettömän ympäristön luomiselle haasteita asettavat muun muassa vanhat rakennukset, joissa monet oppilaitokset toimivat. Tämän lisäksi huomautettiin, että taannoiset valtionavustuksen leikkaukset aiheuttavat painetta korottaa kurssimaksuja ja nostaa opintoryhmien vähimmäiskokoa. Tämän

katsottiin heikentävän koulutuksellisen tasearvon toteutumista.

14.5.2 Mahdollisuudet

Vapaan sivistystyön oppilaitosten yhteenlaskettu vuosittainen opiskelijamäärä on noin miljoona opiskelijaa. Vapaa sivistystyö tavoittaa siis merkittävän osan suomalaisista joka vuosi. Ihmisoikeuskasvatuksen vahvistaminen näissä oppilaitoksissa takaisi, että yhä useampi aikuisopiskelija saisi tietoa ihmisoikeuksista. Kyselyyn saadut vastaukset osoittavat, että tähän on hyvät mahdollisuudet: monissa oppilaitoksissa asiaa pidetään tärkeänä ja ihmisoikeuksiin liittyvää osaamista ja käytänteitä halutaan vahvistaa.

Saatujen vastausten mukaan monissa oppilaitoksissa on positiivisia kokemuksia ihmisoikeuskasvatuksen järjestämisestä, ja sen edistämiseksi tehdään töitä. Opiskelijoilta saatu palaute on ollut kannustavaa. Myös henkilökunta suhtautuu myönteisesti ihmisoikeuksia edistävien toimintamallien nivomiseen osaksi oppilaitoksen rakenteita ja jokapäiväisiä käytänteitä. Jotkut vastaajista kertoivat, että ihmisoikeuskasvatuksen tulokset ovat konkreettisesti nähtävissä esimerkiksi ihmisten välisessä kanssakäymisessä ja suhtautumisessa toisiinsa.

Vastauksien esimerkit osoittavat, että ihmisoikeuskasvatus olisi kytkettävissä vapaan sivistystyön oppilaitosten opintotarjontaan. Kaikilla oppilaitosmuodoilla on omat erityispiirteensä, minkä vuoksi mahdollisia lähestymistapoja on monenlaisia. Kansanopistoissa ihmisoikeussisältöjen linkittäminen eri opintolinjojen tarjontaan on luontevaa, sillä näissä muutoinkin käsitellään monenlaisia aihealueita. Opintokeskuksien kohdalla tiivis yhteistyö näiden jäsenjärjestöjen kanssa tuo mahdollisuuksia ihmisoikeuskasvatuksen kehittämiseen. Kansalaisopistoilla puolestaan vahvuutena ovat esimerkiksi vahvat paikallistason verkostot ja joustavuus opinto-ohjelman suunnittelussa. Ihmisoikeuskasvatuksen edistämiseen kaivataan kuitenkin lisää tietoa ja osaamista.

Monet kyselyyn vastanneista totesivat, että ihmisoikeuskasvatus sopii hyvin vapaan sivistystyön profiiliin, arvoihin ja perustehtäviin. Muun muassa yhdenvertaisuus, moniarvoisuus ja koulutuksellisen tasa-arvon edistäminen ovat useimpien vapaan sivistystyön oppilaitosten ja näiden jäsenjärjestöjen toiminnan ytimessä. Monia ihmisoikeuksien kannalta keskeisiä periaatteita on myös kirjattu toimintaa ohjaavaan lakiin.

14.6 Yhteenveto

Selvitys osoittaa, että joissakin vapaan sivistystyön oppilaitoksissa ihmisoikeuskasvatus on jo vakiintunut osaksi koulutustarjontaa, osassa se on satunnaista. Vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei tämän tyyppinen koulutus ole löytänyt laajasti paikkaansa vapaan sivistystyön oppilaitoksissa.

Oppilaitosmuotojen välillä on nähtävissä joitakin määrällisiä eroja. Kyselyyn vastanneissa kansanopistoissa ja opintokeskuksissa ihmisoikeuskasvatusta oli jonkin verran enemmän tarjolla kuin esimerkiksi kansalaisopistoissa. Opintokeskusten lukuisat jäsenjärjestöt järjestävät paljon ihmisoikeuskasvatusta. Tässä kyselyssä ei kuitenkaan voitu paneutua tarkemmin järjestötoiminnan erityispiireisiin. Kesäyliopistojen ja liikunnan koulutuskeskusten koulutuksista on vaikea tehdä johtopäätöksiä pienen vastausmäärän pohjalta, mutta arviomme mukaan ihmisoikeuskasvatus on niissä vähäistä.

Niissä opintokeskuksissa ja kansanopistoissa, joissa ihmisoikeuskasvatusta on tavalla tai toisella tarjolla, se nivoutuu yleensä osaksi oppilaitosmuodolle tyypillistä opetustarjontaa ja/tai on kohdennettu tietyille ryhmille. Kansalaisopistoissa tämän tyyppinen koulutus on usein osa näiden ”perustarjontaa”, eli avointa kaikille kiinnostuneille. Kyselyn pohjalta ei voida arvioida, onko oppilaitoksen koolla tai sijainnilla vaikutusta esimerkiksi ihmisoikeuskasvatuksen laajuuteen tai sen kohdentamiseen.

Opetuksen sisällöt ovat kirjavia. Ne liittyvät tiettyihin oikeuksiin (esim. naisten tai lasten oikeudet) tai ihmisoikeuksien kannalta keskeisiin

aiheisiin (mm. kestävän kehityksen tematiikka). Monesti ihmisoikeuskasvatuksen puitteissa käsitellään ihmisoikeuksien keskeisiä periaatteita ja arvoja, kuten suvaitsevaisuus, tasa-arvo, syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus. Samoja aihepiirejä saatetaan tosin käsitellä myös muuten kuin ihmisoikeuksien kontekstissa. Systemaattista ihmisoikeuskoulutusta, joka kattaisi kaikki YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen kriteerit, ei vastausten perusteella näytä olevan tarjolla.

Ihmisoikeuksiin ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät käsitteet näyttävät olevan oppilaitosväelle suhteellisen vieraita (vrt. Matilainen 2011, 137) ja aiheeseen liittyvä asiantuntemus melko vähäistä (ks. myös luku 4). Ihmisoikeudet nähdään jollain tapaa abstraktina ja etäisenä asiana ja kokonaiskuva opetuksen sisältöihin integroidusta ihmisoikeuskasvatuksesta on hankalasti hahmottava. Lisäksi ihmisoikeuskasvatus sekoittuu helposti esimerkiksi kansainvälisyyss- tai monikulttuurisuuskasvatukseen. Kyselyn vastauksiin oli kirjattu esimerkkejä monenlaisesta opetuksesta ja sisällöistä, joiden vähänkin ajateltiin viittaavan ihmisoikeuksiin tai niiden keskeisiin periaatteisiin.

Vapaata sivistystyötä ohjaavaan lakiin on kirjattu monia ihmisoikeuksien kannalta keskeisiä ja niitä tukevia periaatteita, kuten ihmisten monipuolisen kehittymisen, hyvinvoinnin sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden edistäminen, sekä omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus (Laki vapaasta sivistystyöstä 21.8.1998/632). Oppilaitokset toteuttavat lakisääteistä tehtävänsä ja edistävät näitä periaatteita, arvoja ja tavoitteita omassa toiminnassaan. Monet näistä periaatteista ovat vaikuttaneet vapaan sivistystyön toiminnan taustalla vahvasti jo ennen nykyisen lain voimaantumista; ne muodostavat vapaan sivistystyön ytimen (mm. Niemelä 2011). Voitanee todeta, että nämä tekijät heijastuvat myös kyselystä saatuihin vastauksiin: valtaosa vastanneista kertoi, että ihmisoikeuksien keskeisiä periaatteita löytyy

oppilaitosten toimintaa ohjaavista asiakirjoista ja ne on integroitu oppilaitosten toimintamalleihin sekä arjen käytäntöihin.

Toisaalta kysely myös osoitti, että monille vastaajille on vierasta tarkastella oppilaitoksen toimintaa ihmisoikeuksien näkökulmasta. Muun muassa yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys koetaan itsestään selvinä asioina tai sisäänrakennettuina periaatteina - ei välttämättä tietoisina toimina edistää juuri ihmisoikeuksia vahvistavaa toimintakulttuuria. Lisäksi ihmisoikeudet ja ihmisoikeuskasvatus nähdään monesti niin laajoina ja abstrakteina asioina, että helposti ajatellaan kaiken toiminnan olevan ihmisoikeuslähtöistä. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden suhde vapaan sivistystyön tavoitteisiin vaatisi kirkastamista ja niiden konkretisointi työstämistä vapaan sivistystyön kontekstissa.

Kyselyn vastauksista on selkeästi luettavissa, että vapaassa sivistystyössä ihmisoikeuskasvatus käsittelee usein ”erityisryhmien” oikeuksia ja on monesti myös kohdennettu tietyille ryhmille, kuten maahanmuuttajille tai vammaisille. Kenties taustalla piilee ajatus siitä, että ihmisoikeuksiin liittyvät kysymykset koskettavat enemmän joitakin muita ihmisiä tai ryhmiä kuin ”tavallisia” suomalaisia. Näin ihmisoikeuksien käsittely laajemmin ei välttämättä tunnu tarpeelliselta tai ajankohtaiselta. (Vrt. Matilainen 2011, 141.) Tämä havainto saa vahvistusta myös Mannisen (2010) huomiosta, jonka mukaan suurin osa vapaan sivistystyön opetuksesta on nykyisellään sopeuttavaa. Sen tavoitteena on sopeuttaa yksilöitä tai yhteisöjä vallitseviin olosuhteisiin ja nykyiseen tilanteeseen, esimerkiksi tarjoamalla selviytymistä ja sopeutumista tukevia taitoja ja tietoja. Ulottuvuuden toisessa päässä on Mannisen mukaan muutosta tuottava koulutus, jonka tavoitteena on aikaansaada muutosta yksilön tai yhteisön ajattelu- ja toimintatavoissa tai olemassa olevissa rakenteissa. Ihmisoikeuskasvatukseen liittyy muutosta tuottava elementti.

Maahanmuuttajista on tullut keskeinen ”erityisryhmä” myös vapaan sivistystyön oppilaitoksissa. Vapaan sivistystyön maahanmuut-

tajakoulutusta kartoittaneesta selvityksestä käy ilmi, että vapaan sivistystyön oppilaitoksissa on paljon tälle väestöryhmälle kohdennettua tarjontaa ja heidän prosentuaalinen osuutensa oppilaitosten opiskelijamääristä on lähellä maahanmuuttajien osuutta maan koko väestöstä (Anderzén 2011). Tämä näkyy myös kyselyn vastauksissa. Toinen aineistossamme useaan kertaan mainittu ”erityisryhmä” ovat vammaiset, joiden näkökulmasta on selvitetty vapaan sivistystyön esteettömyyttä toisaalla (Laitinen & Nurmi 2013). Selvityksen mukaan esteettömyys otetaan huomioon monien kansalaisopistojen ja kansanopistojen toiminnassa. Myönteisestä kehityksestä huolimatta esteettömyydessä on kuitenkin edelleen puutteita, mikä vaikeuttaa erilaisten ihmisten yhdenvertaista osallistumista toimintaan. Tämä tuli esiin myös tämän kyselyn vastauksissa.

Kyselyn yksi tulos on, että monien vapaan sivistystyön oppilaitoksien, erityisesti kansalaisopistojen edustajien, mukaan ihmisoikeuskasvatukselle ei ole vapaassa sivistystyössä kysyntää. Tämä liittyy tulkintamme mukaan vapaan sivistystyön kysyntälähtöisyyden lisäksi sen sopeuttavaan luonteeseen (vrt. Manninen 2010). Ihmisoikeuskoulutuksen houkuttelevuuden lisääminen tässä toimintaympäristössä vaatisi uudenlaista paneutumista ja luovaa otetta. Siihen ei kyselyn myötä saadussa aineistossa vielä löydy ratkaisumalleja.

Selvitys osoittaa, että kaikissa vastaajaoppilaitoksissa ihmisoikeuksia pidetään tärkeinä ja niiden nähdään olevan lähellä vapaan sivistystyön arvomaailmaa. Saamiemme vastausten mukaan monissa oppilaitoksissa toimitaan ihmisoikeuksien tiettyjen keskeisten periaatteiden, kuten syrjimättömyyden ja yhdenvertaisuuden, mukaisesti ja niitä kunnioittaen. Sama saattaa päteä valtaosaan kaikista vapaan sivistystyön oppilaitoksista - niissä ei vain kenties osata sanoittaa toimintamalleja ja arjen käytäntöjä ihmisoikeuksien kontekstissa.

Tulkintamme mukaan kehittämistyölle on olemassa hedelmällinen kasvualusta, ja vapaa sivistystyö voisi näyttää hyvää esimerkkiä ih-

misoikeuskasvatuksen kehittäjänä ja vakiinnuttajana Suomen koulutuskentällä. Ihmisoikeusopimusten velvoittavuus edellyttää kuitenkin selkeyttä ja eksplisiittisyyttä, tietoista toimintaa sekä koko oppilaitoskentän mukaan saamista. Peruskäsitteet täytyy kirkastaa ja operationalisoida toimintaperiaatteiksi ja -tavoiksi sekä hyviksi käytänteiksi vapaan sivistystyön eri oppilaitos- ja toimintamuodoissa. Tarvitaan myös oppilaitoshenkilöstön määrätietoista täydennyskoulutusta ihmisoikeuksien suhteen.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Vapaasta sivistystyöstä aikuisten ihmisoikeuskasvattaja

Vapaa sivistystyö tavoittaa merkittävän määrän sellaisia aikuisia, jotka eivät ole aikaisemmissa opinnoissaan olleet tekemisissä ihmisoikeuskasvatuksen kanssa tai pääsee siitä osalliseksi muilla tavoin. Eduskunnan tulee lisätä ihmisoikeudet vapaan sivistystyön lain tarkoituksipykälään yhteiskunnan eheyden, tasa-arvon ja aktiivisen kansalaisuuden rinnalle. Ihmisoikeuskasvatus tulee ottaa osaksi yliopistojen tuottamia aikuispedagogisia opintoja.

2. Ihmisoikeusperustaisuudesta tietoinen osa vapaan sivistystyön oppilaitosten toimintaa

Vapaan sivistystyön järjestöjen ja oppilaitosten tulee ottaa ihmisoikeudet osaksi strategiatyötään. Oppilaitosten työyhteisöjen tulee määrittellä ihmisoikeuksien paikka ja merkitys oppilaitosten toiminnassa ja kehittää omaleimaisia ratkaisuja ihmisoikeuksien toteuttamiseen. Samalla ne kirkastavat ihmisoikeuksiin liittyvien periaatteiden ja vapaan sivistystyön arvojen välistä suhdetta. Ihmisoikeuskasva-

tuksen kiinnostavuutta tulee lisätä oppilaitosten toimintaympäristöön ja eri osallistujaryhmille sopivilla tavoilla.

3. Ihmisoikeuskasvatus sisällöksi täydennyskoulutukseen ja kehittämishankkeisiin

Opetushallinnon tulee tukea oppilaitoksissa tehtävää kehittämistyötä täydennyskoulutuksella ja kehittämishankkeilla. Opetushenkilöstölle ja oppilaitosjohtolle suunnattua täydennyskoulutusta ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta tulee lisätä. Ihmisoikeuksien opetusta tulee kehittää sekä omina koulutuskokonaisuuksinaan että muun koulutustarjonnan läpäisevänä sisältönä omaehtoisen aikuiskoulutuksen tarpeisiin.

4. Verkostoitumisesta ja kumppanuuksista uutta voimaa

Vapaan sivistystyön (ja muiden koulutusmuotojen) ihmisoikeuskasvatuksen kehittämisestä kiinnostuneiden toimijoiden tulee vahvistaa keskinäistä verkostoitumistaan ja hakea aiempaa rohkeammin kumppanuuksia muiden tahojen kanssa.

5. Ihmisoikeuskasvatuksen infopankki

Eri koulutusalojen ja opetushallinnon tulee koota ihmisoikeuskasvatuksen infopankki, johon kerätään alueeseen liittyviä hyviä käytänteitä, oppimismenetelmällistä tietoa, materiaaleja sekä tietoa ihmisoikeuksiin ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvistä tapahtumista ja koulutuksista. Materiaaleissa ja oppimismenetelmissä tulee ottaa huomioon myös aikuisoppijan näkökulma ja tarpeet. Infopankin kokoamisessa tulee tehdä myös kansainvälistä yhteistyötä.